

Наталія МИСАК,
 orcid.org/0000-0002-8685-9566
 кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії,
 Львівського національного аграрного університету (Україна, Львів)
 natalia_mysak@ukr.net

МІЖНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ І ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СЕРЕДОВИЩІ ГАЛИЦЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НА РУБЕЖІ XIX – XX СТ.: СПІВПРАЦЯ ЧИ КОНФРОНТАЦІЯ

У статті досліджено вплив національного питання на професійну діяльність різних фахових груп інтелігенції (юристи, педагоги, представники творчих професій) як політичної і культурної еліти у поліетнічній Галичині на рубежі XIX–XX ст. Визначено фактори, які сприяли співпраці інтелектуалів різного етнічного походження, або навпаки загострювали конфронтацію між ними, породжували прояви національної нетерпимості, упередженості, шовінізму й ксенофобії. Акцентовано увагу на ставленні влади до міжнаціональних конфліктів і протистояння у фаховій діяльності інтелектуальної еліти. Проаналізовано характер і форми співпраці у професійній сфері між польською, українською та єврейською інтелігенцією.

Ключові слова: міжнаціональні відносини, професійна діяльність, національний антагонізм, шовінізм, ксенофобія, інтелігенція, Галичина.

Nataliia MYSAK,
 Ph D (History), Associate Professor of Department of Philosophy,
 Lviv National Agrarian University (Ukraine, Lviv)
 natalia_mysak@ukr.net

INTERNATIONAL RELATIONS AND PROFESSIONAL ACTIVITY OF GALICIAN INTELLIGENTSIA IN THE LATE XIX – EARLY XX CENTURY: COOPERATION OR CONFRONTATION

International relations in such a multiethnic area as Galicia were the factor of determination of the region's historical development. This issue is quite thoroughly covered in the historical literature. The subject of most researches concern the nature of international relations in the political and cultural spheres. Instead, the influence of the national question on the professional activity of different social groups, especially intelligentsia as a political and cultural elite of the region, is practically undiscovered.

This study is an attempt to determine the relation between the national ambitions and professional activity among various professional groups of intelligentsia.

The most active group of intellectuals in socio-political life of Galicia was the jurists (lawyers, judges, notaries). Among the Galician lawyers, there is a clear trend of differentiation between vocational interests, social activity, political views and national position. National ambitions have never been an obstacle to professional activity. Cooperation between lawyers of different nationalities in solving professional issues was commonplace. There are many forms of such cooperation: an internship in the chancelleries of lawyers of other nationalities, professional consultations between human rights activists, and functioning of joint chancelleries.

Judges and notaries as civil servants not so actively declared their national identity. After all, a clear national position, more so participation in public and political life of the region could be a reason for pressure and even discrimination by government institutions.

Among the pedagogical intelligentsia, the national question in professional activity was more controversial. Teachers of higher and secondary educational institutions as civil servants distanced themselves from active participation in the national movements. In the system of primary education examples of national antagonism, chauvinism, xenophobia, and persecution for a clear national position were more frequent. This explains with the defects of pedagogical education and using the one as a tool for struggle in the regional Polish-Ukrainian confrontation, the low professional level of national schools teachers, the poor conditions of their work and the school administration's constant pressure. In the educational environment tolerance of power, distancing from the

questions of national struggle and cooperation of Polish and Ukrainian teachers in solving professional problems were common phenomena.

A close cooperation of Polish and Ukrainian creative intelligentsia was especially observed in the visual, musical and theatrical art. Until the beginning of the World War I national contradictions practically did not manifested themselves in the professional activity of artists.

Therefore, patriotism and a distinct civil position were the integral characteristics of the vast majority of that time intelligentsia. However, these features were not dominant in the professional activity of the intellectuals. When professionalism and the reputation of specialists were discussed, national ambitions, usually, moved to the background.

Key words: *international relations, professional activity, national antagonism, chauvinism, xenophobia, intelligentsia, Galicia.*

Постановка проблеми. Міжнаціональні відносини у такому поліетнічному регіоні, як Галичина, на зламі XIX – XX ст. були визначальним чинником історичного розвитку краю. Їх характер суттєво впливав на перебіг політичних процесів, економічну ситуацію, культурний розвиток етнічних груп. Важливою сферою вияву міжнаціональних взаємин також є фахова діяльність інтелігенції як тогочасної суспільної еліти. З одного боку, українсько-польсько-єврейські відносини позначалися на характері професійних контактів між інтелектуалами різного етнічного походження. А з іншого – часто фахові взаємини сприяли толеруванню чи загостерню міжнаціональних відносин у краї.

Аналіз досліджень. Проблема українсько-польсько-єврейських відносин у Галичині на рубежі XIX – XX ст. доволі актуальна у сучасній історіографії. Донедавна предметом більшості досліджень був характер міжнаціональних взаємин у політичній і культурній сферах. Натомість вплив національного питання на фахову діяльність різних соціальних груп інтелігенції як політичної і культурної еліти краю, залишався поза увагою істориків. Лише упродовж останнього п'ятиліття з'явилися публікації, автори яких через призму мікроісторії (Вараниця, 2017; Тельвак, Педич, 2015; Тельвак, Педич, 2016) чи характеристики такої соціальної групи, як педагоги (Varanytsya, 2015; Jarot, 2016; Галів, Хомич, 2017) спробували визначити роль національного питання у професійній діяльності інтелектуальної еліти. Втім, дослідження, у якому комплексно розглянуто проблему міжетнічних відносин у фаховій сфері інтелігенції немає.

Мета статті – визначити вплив національного питання на професійну діяльність різних фахових груп світської інтелігенції (юристи, педагоги, представники творчих професій) у Галичині на рубежі XIX – XX ст., а також фактори, що сприяли співпраці інтелектуалів різного етнічного походження, або навпаки загострювали конфронтацію між ними, породжували прояви національної нетерпимості, упередженості, шовінізму й ксенофобії.

Виклад основного матеріалу. Галицька інтелігенція на рубежі XIX – XX ст. – дуже неоднорідний за етнічним, соціальним походженням, релігійною приналежністю прошарок суспільства. Становлення його відбувалося під впливом складних соціально-політичних обставин. Співіснування у краї кількох національностей і зумовлених цим конфліктів позначилось на характері галицької інтелігенції. До цього слід додати високі соціальні очікування (сприйняття її як політичної та національної еліти, вимога жертвовної праці на благо рідного народу, відповідальність за його майбутнє тощо) і нещадну критику з боку влади і самого ж суспільства.

Найактивнішою у громадському й політичному житті краю групою інтелектуалів були юристи. В умовах лібералізації суспільно-політичного життя в Австро-Угорщині і активізації національних рухів у Галичині саме вони поступово перебрали на себе лідируючі позиції у національній боротьбі. Це зумовлено особливістю їх професійного становища – насамперед фінансовою й особистісною свободою, порівняно низьким рівнем контролю й тиску, або й узагалі їх відсутністю, з боку урядових інституцій. Завдяки цьому юристи на початку XX ст. зайняли провідні позиції у середовищі політичної еліти краю. Більше того, спостерігалася динаміка їх чисельного зростання. Так, у складі української депутації Галицького сейму представники юридичних спеціальностей та урядовці становили: під час каденції 1901/08 рр. – 41 %, каденції 1908/13 рр. – 52 %, 1913/14 рр. – 62,5 % (Чорновол, 2010: 83).

Серед представників юридичних спеціальностей найактивнішими в громадському житті краю були адвокати. На відміну від суддів і нотаріусів, які належали до числа державних службовців, адвокати, позбавлені тиску з боку влади, мали більше можливостей займатися законодавчою діяльністю, брати участь у суспільно-політичних та культурних процесах. Самостійна адвокатська практика гарантувала юристам фінансову і соціально-правову незалежність. А правозахисна діяльність була дуже близькою до сфери політики й захисту громадянських і національних свобод. Та й сам фах правника користувався значною популярністю у тогочасному суспільстві. Все це зумовило чисельне зростання адвокатів у краї. На початку ХХ ст. Галичина посідала перше місце з-поміж усіх австрійських провінцій за кількістю правозахисників (Руслан, 1912: 3; Діло, 1902: 3). У 1906 р. в краї налічувалося аж 1270 адвокатів (Варфоломеєва та ін., 1992: 84, 87).

Про доволі вагому роль правозахисників у тогочасному суспільстві свідчить і їхня чисельність у законодавчих інституціях регіонального і федерального рівнів. У Галицькому сеймі частка адвокатів серед українських депутатів з 1901 до 1913 р. зростає з 17,6 до 46,8 % (Чорновол, 2010: 83). Та й у складі українського парламентського представництва у Відні кількість адвокатів була значно більшою, ніж у представників інших національних груп Австро-Угорщини (Binder, 2005: 532–533).

Діяльність правників чи не найкраще з усіх професійних груп інтелігенції висвітлена у тогочасних джерелах – архівних матеріалах, пресі, епістолярній спадщині, мемуарах. Завдяки цьому можна визначити співвідношення національних і фахових пріоритетів у їхньому житті.

На рубежі ХІХ – ХХ ст. у середовищі галицьких адвокатів простежується чітка тенденція розмежування професійних інтересів, громадської активності, політичних поглядів і національної позиції. Національні амбіції ніколи не були перешкодою для фахової діяльності. Адже вона була шляхом набуття необхідних професійних умінь і навиків, просування по соціальній драбині та, безумовно, джерелом отримання прибутків, можливістю матеріально забезпечити родину, дати належну освіту дітям. Адвокати, на відміну від інших представників юридичних спеціальностей (суддів, нотаріусів), в Австро-Угорській імперії не належали до числа державних службовців, а, отже, і не претендували на державне пенсійне забезпечення. За таких умов адвокатська канцелярія часто була єдиним джерелом прибутків цієї категорії правників (Radcy sądowi, 1907: 2). Більшість правників усвідомлювали переваги своєї професії і вважали за доцільне у політичній і фінансовій площинах підтримувати розвиток національних рухів у краї.

Галицькі адвокати не лише захищали права представників різних національностей, а й доволі тісно контактували між собою упродовж всієї кар'єри, незважаючи на власну національну приналежність і політичні уподобання. Співпраця українських, польських та єврейських юристів розпочиналася одразу після завершення навчання в університеті. Чимало молодих українських правників проходили обов'язкову 6-річну адвокатську практику в канцеляріях іменитих польських та єврейських адвокатів і навпаки. Наприклад, Іван Макух стажувався спочатку у львівських адвокатів Горецьких, а згодом (у 1906 – 1907 рр.) – в канцелярії адвоката Цедербаума (ім'я не встановлене – Н. М.) в м. Більшівці поблизу Галича (Макух, 2001: 38, 46). Володимир Старосольський був конципієнтом¹ у шести львівських правозахисників: поляків Казимира Чарніка, Міхала Грека, Яна Каспарка, Алоїза Крауса та українців Костя Левицького й Миколи Шухевича (ЦДІАЛ. Ф. 360. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 27–29, 37, 44–45). Український адвокат, письменник і активний учасник національного руху Андрій Чайковський після закінчення юридичних студій стажувався у Львові у відомого тоді кримінального оборонця Фелікса Яцковського (Чайковський, 2002: 60). Згодом А. Чайковський переїхав до Бережан, де продовжив практику в канцелярії польського адвоката І. Маєвського (Нечиталюк, 2002: 222; Тищик, 2011: 82). Українець Теофіл Окуневський був практикантом у стрийського правозахисника, поляка за національністю, Квятковського (ім'я не встановлене – Н. М.) (Петрів, 2014: 270). До нього у цій же канцелярії проходив практику ще один українець – Мелітон Бучинський (Мельник, 2011: 130). Осип Назарук у 1909 – 1910 рр. стажувався в канцелярії адвоката, єврея

¹ Так за Австрії називалися адвокатські практиканти.

за походженням, Ансельма Мослера^{2*} (ЦДІАЛ. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 11, 14). Також були випадки, коли в українських адвокатів працювали представники інших національностей. Наприклад, в канцелярії І. Макуха це були поляки І. Біна, П. Брилинський, єврей Г. Гартенштайн (Кульчицький, 2009: 88). І це не поодинокі випадки.

Міжнаціональна співпраця продовжувалася і в подальшій професійній діяльності. Дуже часто адвокати захищали в судах інтереси представників інших національностей. Особливо це стосувалося майнових спорів, оскільки саме такі справи становили левову частку заробітків правозахисників. Іноді адвокати представляли клієнтів інших національностей і у «політичних процесах» (за антидержавні виступи – промови, заворушення, страйки, непослух жандармерії тощо). Наприклад, польський адвокат Люка (ім'я не встановлене – Н. М.) спільно з українцем Лонгином Рожанківським у 1897 р. в Золочівському окружному суді у післявиборчому процесі захищав чотирьох українських селян з с. Желехова Каменецького повіту (ВРЛНБ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 2716/п. 80. Арк. 6–6 зв.). У 1903 р. адвокати Дверницький (ім'я не встановлене – Н. М.) і Я. Горовіц, поляк і єврей за походженням, спільно з українськими правниками К. Левицьким та О. Лисяком представляли інтереси чотирьох українців, звинувачених у сприянні шпигунству на користь Росії (Діло, 1903: 3). Український адвокат А. Чайковський у 1908 р. захищав у Бережанському суді 50 польських робітників («барабів»), звинувачених в участі у бунтах під час будівництва залізничної гілки Тернопіль – Галич (Нечиталюк, 2002: 223). Слід зауважити, що політичні процеси широко висвітлювалися на сторінках преси і були свого роду рекламою для правозахисників. Тому чимало галицьких адвокатів охоче брали участь у політичних справах і захищали клієнтів безкоштовно.

На вибір клієнтом правозахисника національні мотиви майже не вливали. Значно більшу роль у цьому відігравали професіоналізм адвоката, його популярність, реноме, особисте знайомство з клієнтом тощо. Наприклад, Іван Франко упродовж 1887 – 1904 рр. неодноразово для розв'язання особистих і родинних юридичних проблем (питання спадщини, купівлі земельної ділянки та ін.) звертався за допомогою до адвокатів єврейського походження Ісаака Тігермана та Ізидора Ляутербаха. Вибір саме цих правозахисників був зумовлений особистим знайомством з ними. Зокрема, з І. Тігерманом І. Франко навчався нормальній школі та Дрогобицькій гімназії (Галик, 2017: 31–34).

Звичним явищем у галицькому суспільстві була співпраця адвокатів різних національностей у розв'язанні фахових питань. Найпоширеніша форма такого співробітництва – практика заступництва клієнтів одних правників іншими^{3*}. Правозахисники-українці часто користувалися послугами польських та єврейських оборонців з інших міст і навпаки. Наприклад, В. Старосольський підтримував професійні контакти з адвокатами-євреями Самуелем Бергером з Рави-Руської та Давидом Тоном з Жовкви, польськими адвокатами Феліксом Вархаловським з Ясла, Генріком Сталем з Болехова, Зигмундом Партачем з Перемишлян, Станіславом Унгером зі Львова тощо (ЦДІАЛ. Ф. 360 Оп. 1. Спр. 463. Арк. 8–25; Спр. 468. Арк. 35, 69; Спр. 464. Арк. 28–48; Спр. 467. Арк. 138–139; Спр. 472. Арк. 19).

Інша форма співпраці адвокатів різних національностей – консультації з приводу якнайшвидшого провадження справи або перевірки достовірності наданих клієнтами відомостей.

² Мослер Ансельм (1872 – 1917) – адвокат, громадсько-політичний діяч, член Польської партії соціал-демократичної (ППСД), Бунду (єврейська соціалістична організація). Солідаризувався з багатьма українськими соціал-демократами, особливо під час селянських страйків 1902 р. у Галичині. Брав активну участь як промовець на селянських вічах. Причетний до утечі з в'язниці М. Січинського.

³ Суть такої співпраці полягла в тому, що часто слухання різних судових справ, насамперед майнових позовів або апеляційних подань, відбувалося в повітовому чи крайовому судах у Львові. Інтереси ж позивачів або відповідачів представляли адвокати з провінції. Іноді з тих чи інших причин (перевантаженість роботою чи просто через фінансові витрати – зазвичай оплатити послуги місцевого адвоката було дешевше, аніж власну подорож і перебування в столиці краю) правозахисники не могли приїхати на слухання справи, а тому зверталися до львівських адвокатів з проханням у визначений час у суді представляти інтереси своїх клієнтів. Згодом поштовим переказом адвокати з провінції оплачували послуги колег зі Львова. Подібна співпраця відбувалася і в зворотному напрямі. Якщо слухання справи проходило в повітовому або окружному суді, місцеві правозахисники могли представляти інтереси клієнтів столичних адвокатів.

Яскравим прикладом такої співпраці є контакти В. Старосольського з краківськими юристами, поляками за національністю, Зигмундом Мареком та Владиславом Бартманським (ЦДІАЛ. Ф. 360 Оп. 1. Спр. 266. Арк. 20–23, 60–61).

Ще одна форма співпраці, що чи не найяскравіше свідчить про розмежування професійної діяльності і національного питання у взаєминах між українськими і польськими адвокатами у Галичині, – спільні канцелярії. Одна із найвідоміших таких установ – канцелярія українця Миколи Шухевича та відомого польського адвоката, голови Львівської палати адвокатів Міхала Грека (ВРЛНБ. Ф. 167. Оп. II. Спр. 3472/ п.102. Арк. 10).

Судді й нотаріуси, як державні службовці, не надто активно декларували свою національну приналежність. Адже чітка національна позиція, а тим більше участь у громадсько-політичному житті, краю могли стати приводом для переведення у віддалені округи, відмови у призначенні на посаду, чи посадовому підвищенні тощо (Діло, 1904: 2; Діло, 1890: 3).

Аналізуючи діяльність суддів, так само, як і інших категорій державних службовців, слід враховувати чинник польсько-українського протистояння в краї, загострення міжнаціональних відносини на початку ХХ ст. Під його впливом кожна зі сторін вважала себе дискримінованою в певному плані. Тому більшість тверджень про утиски в професійній діяльності треба сприймати дуже обережно і детально аналізувати. Як приклад, хочемо навести ставлення поляків до роботи українських суддів Косівського повітового суду, викладене на шпальтах газети «Słowo Polskie». Діяльність українських суддів стосовно польського та єврейського населення трактувалася як упереджена. На сторінках газети зазначалося, що судді-українці здійснюють правосуддя за принципом «ворогів руського народу»: якщо судиться українець з поляком або євреєм, перший завжди виграє справу. Дискримінаційним, по відношенню до польського населення, вважався і факт, що абсолютна більшість суддівського персоналу в Косівському повітовому суді – українці (Słowo Polskie, 1912: 1). Водночас аналогічна політика до українського населення з боку польських суддів в інших місцевостях сприймалася як належне.

У середовищі педагогічної інтелігенції національне питання у професійній діяльності було більш контраверсійним. Це можна пояснити значною роллю освіти у суспільному житті Галичини. Питання розбудови національної школи, особливо в українському середовищі, на зламі ХІХ – ХХ ст. з культурної площини змістилось у політичну. Боротьба за створення середніх і професійних навчальних закладів, а також відкриття українського університету стали ключовими гаслами деяких політиків, партій та громадських організацій, а також предметом загострення міжнаціонального протистояння у краї.

Погіршувала становище й політика Відня. Керівництво держави усвідомлювало усю важливість місії педагога – виховувати толерантних до монархії громадян, для яких інтереси держави домінуватимуть над національними. Тому всіляко намагалось впливати на діяльність освітян, заздалегідь програмувати її. Хоча характер впливів на педагогічну інтелігенцію вищої, середньої і народної школи суттєво відрізнявся – від толерування, надання можливостей розвитку до цілковитого контролю, дискримінації, соціально-правових і матеріальних утисків.

Найбільш юридично й матеріально захищеними були викладачі вищих навчальних закладів, а їх професійна діяльність характеризувалася відносною свободою. Така увага до представників цієї професійної групи з боку держави пояснювалася тим, що, працюючи з молоддю, вони безпосередньо впливали на формування майбутньої інтелектуальної еліти, зокрема брали активну участь у її вихованні, прищеплюючи лояльність і повагу до тодішньої влади.

Негативний аспект міжнаціональних взаємин проявлявся у допуску до викладацької діяльності. Вищі школи, а особливо Львівський університет, у польському середовищі сприймалися як оплот національної культури^{4*} (Грицак, 2006: 156). Тому керівництво навчального закладу

⁴ З кінця 1870-х рр. Львівський університет перетворився на один із форпостів польської культури в Галичині. Він навіть претендував на роль найбільшого польського університету на теренах колишньої Речі Посполитої. Таку роль Львівський університет перебрав на себе внаслідок низки подій у Російській імперії, яка проводила активну політику асиміляції польського населення. У 1831 р. був закритий Віленський університет. Новостворені у 1834 і 1882 рр. Київський та Варшавський університети стали інструментами русифікації населення західних територій Російської імперії, зокрема і поляків.

на надто схвалювало допуск до викладацької роботи професорів-українців, особливо тих, що відкрито декларували свої національно-патріотичні погляди. На рубежі XIX – XX ст. майже усі українці, що намагались пройти процедуру габілітації у Львівському університеті, стикались із проблемами. Це юристи Петро Стебельський, Кость Левицький, Михайло Зобків, філологи Кирило Студинський, Іван Франко, математик Володимир Левицький, історик Степан Томашівський (Мисак, 2016: 10). Надання права на викладання залежало від факультету. Оскільки університетська влада негативно ставилася до українських претендентів на роботу, то чимало з них, побоюючись негативних результатів, відмовлялися від габілітації. Як зазначав М. Грушевський, «права викладання у Львівському університеті зазвичай шукали лише особи, впевнені у вдалому для себе розташуванні зірок. Решта йшли до інших університетів – чеських, хорватських, німецьких» (Грушевський, 2002: 499).

Узагалі питання призначення на посаду надавало негативного забарвлення не лише польсько-українським, а й польсько-єврейським взаєминам. Курйозний випадок з цього приводу описав у щоденнику М. Грушевський. На засіданні ради професорів філософського факультету він був свідком перепалок з негативним національним підтекстом між прихильниками двох кандидатів на посаду професора кафедри всесвітньої історії нового часу – поляка Станіслава Закшевського та єврея Шимона Аскеназі. Після цього М. Грушевський занотував свої неприємні враження від пережитого: «Було засідання факультету преінтересне – в справі обсади кафедри польської історії (хибні цитати, метода і помпа, конфесати^{5**}, сіонізм – Войцеховський); втік зараз по сій точці» (Тельвак, Педич, 2015: 67).

Переважна більшість викладачів галицьких вищих шкіл дистанціювались від міжетнічних суперечностей, або не допускали їх прояву у професійній діяльності. Якщо вони й мали чітку національну позицію, декларували її у громадському, культурному чи рідше політичному житті краю. Викладачі вищих навчальних закладів вважали наукову працю своїм вкладом у національну справу. Ще одна сфера, де вони могли реалізувати національні амбіції, – меценатство. Доволі непогане матеріальне становище давало можливість викладачам фінансово сприяти діяльності культурних, освітніх та інших громадських організацій.

Хоча в середовищі педагогічної еліти були й такі, які відверто декларували свою національно-свідому позицію. Наприклад, професор філософського факультету Львівського університету Михайло Грушевський за період педагогічної кар'єри прославився як активний поборник української мови. Нею він спілкувався не лише зі студентами, а й з керівництвом навчального закладу. Відстоюючи правовий статус української мови в університеті, професор аж ніяк не намагався нагнітати конфронтацію з польськими педагогічними колами. Хоча саме вони трактували використання М. Грушевським української мови під час занять і у діловодстві як прояв шовінізму (Тельвак, Педич, 2015: 63). Національні упередження щодо молодого професора-наддніпрянца у польських викладачів та адміністрації факультету з'явилися одразу ж після його приїзду до Львова. Ще більшими були побоювання політичної агітації серед університетської молоді з боку педагога. Це навіть послужило приводом для відвідування у 1895 р. деканом К. Войцеховським занять молодого професора і не надто позитивної рецензії на них (Тельвак, Педич, 2016: 56).

Використання М. Грушевським української мови в діловодстві й офіційному спілкуванні часто було причиною його конфліктів з деканатом філософського факультету. Останній неодноразово наголошував, що діловою мовою університету є польська, і саме нею повинен спілкуватися педагогічний колектив як між собою, так і з керівництвом факультетів. Однак М. Грушевський наполегливо ігнорував ці зауваження. Наприклад, у липні 1901 р. через відмову послугуватися польською мовою його було усунуто від участі в нарадах викладацького складу філософського факультету (Листування, 1997: 196–198). В березні 1905 р. М. Грушевський надіслав до деканату листа українською мовою. У відповідь декан вкотре нагадав про приписи щодо мови діловодства і залишив звернення без розгляду (ДАЛЮ. Ф. 26. Оп. 5. Спр. 510. Арк. 72).

Варто зауважити, що завдяки такій позиції у польських колах безпідставно утвердилося ре-
номе М. Грушевського як ініціатора та організатора студентського руху за створення україн-

⁵ Допит, дізнання.

ського університету. Постійний психологічний тиск з боку деяких польських викладачів (особливо під час студентських акцій 1901 р.) негативно позначився на роботі професора: він майже півтора року не відвідував збори ради факультету і припинив усі стосунки з польськими науковими інституціями (Тельвак, Педич, 2015: 65).

Національність не була перешкодою для тісної співпраці між професором і його студентами. Звичним явищем у тогочасній вищій школі було відвідування студентами-українцями викладів польських професорів, а польськими – занять українських професорів. Втім, цю ідилію у стосунках між педагогами та їх учнями порушили загострення міжнародних відносин та політизація національних рухів на початку ХХ ст. Боротьба українських студентів за відкриття національного університету у Львові, що супроводжувалася бойкотами навчального процесу, молодіжними заворушеннями, арештами, польсько-українські перепалки на шпальтах періодики сприяли тому, що дедалі частіше домінуючим критерієм при виборі навчальної дисципліни студентами був не професіоналізм педагога, а його етнічна приналежність («свій» чи «чужий» професор).

Викладачі сприяли студентам інших національностей у їх подальшій науковій чи професійній діяльності. Наприклад, чимало українських студентів відвідували заняття польського⁶ професора Львівського університету Освальда Бальцера (Руда, 2012: 40). Одним із них був майбутній історик права Микола Чубатий. О. Бальцер відіграв не останню роль у наукових починаннях українського студента. Саме під впливом занять професора М. Чубатий вирішив спеціалізуватися в галузі історії українського права. Готуючись до габілітації на посаду доцента, за порадою О. Бальцера молодий науковець обрав тему дослідження («Державно-правне становище українських земель Литовської держави від кінця 14 ст.») (Григорук, 2004: 254).

Ще один приклад – відомий архітектор, професор Львівської політехнічної школи (далі – ЛПШ) Юліан Захарієвич⁷. Паралельно із викладанням він займався архітектурним проектуванням і будівництвом. У цій сфері активно співпрацював із колишніми студентами, і українцями, і поляками, багатьом із них сприяв у працевлаштуванні. Окрема сторінка у біографії Ю. Захарієвича – спільні проекти з колишнім студентом, українцем Іваном Левинським. Разом вони заснували дві фабрики з виготовлення будматеріалів. Наприкінці 1880-х рр. Ю. Захарієвич та І. Левинський придбали у Львові велику земельну ділянку у віддаленому від центра міста районі Кастрелівки і почали забудовувати її. Там спроектовано і на початок ХХ ст. споруджено близько 60 вілл (Кос, Онищенко, 2009: 15–17).

Професор Львівської політехніки Іван Левинський, як і його учитель Ю. Захарієвич, також чітко розмежував професійну діяльність і національні амбіції. Щирий патріот української справи, він не любив гучної слави і патетики. Своєю працею і свідомою позицією служив на благо національної справи. Як педагог, ніколи не зважав на соціальні, національні чи релігійні відмінності між учнями. Для нього найголовнішим був професіоналізм і талант вихованців. Нерідко студенти старших курсів проходили навчальну практику в його фірмі, а згодом там же набували першого професійного досвіду (Жук, 1996: 263). Можливо, завдяки цьому професор зумів виховати цілу плеяду відомих українських і польських архітекторів та будівничих (Іван Левинський, 1934: 12–13).

Підприємницька діяльність давала І. Левинському можливість займатися меценатством. Він активно підтримував різні мистецькі проекти, українські громадські організації, українську школу (Кос, Онищенко, 2009: 48–49).

У досліджуваній період міжнародні взаємини у вищій школі розвивалися не лише у площині «викладач – студент», а й «викладач – викладач». Звичним явищем була співпраця професорів різних національностей у фахових питаннях (участь у засіданнях факультету, розв'язання поточних питань навчальної і наукової роботи, призначення стипендій, допуску до складення докторських іспитів тощо). При цьому національні суперечностей, як правило, поступа-

⁶ Освальд Бальцер походив з родини німців, яким не чужою була польська культура.

⁷ Син львівського міщанина, вірменина за походженням, Георгія Захарієвича та Юзефи з родини Гросманів (національність не відома).

лися професіоналізму. Наприклад, М. Грушевський співпрацював із польськими викладачами. Контакти стосувались складення його студентами докторських іспитів, а також проходження процедури габілітації. При цьому польські професори досить високо оцінювали рівень знань учнів М. Грушевського (Тельвак, Педич, 2015: 67).

Іноді професійні контакти викладачів переростали у приятельські стосунки. Зокрема, тісні взаємини склались між М. Грушевським і професором університету Броніславом Дембінським (Тельвак, Педич, 2015: 66).

У системі середньої і початкової освіти частіше, ніж у вищій школі, зустрічались приклади дискримінації за національною ознакою, і навіть шовінізму, ксенофобії. Це можна пояснити недоліками педагогічної освіти, використанням її як інструменту для боротьби в умовах польсько-українського протистояння в краї, практикою призначення у середні і народні школи не дійсних учителів, а заступників учителів з нижчим кваліфікаційним рівнем і платнею. Також слід назвати недостатній фаховий рівень значної частини педагогів у системі початкової освіти, важкі умови їх праці та постійний тиск з боку шкільної адміністрації. Влада намагалася у зародку знищити будь-які прояви громадянської, політичної активності освітян, унеможливити їх участь у національних рухах, які сприймала як потенційну загрозу федеративному устрою Австро-Угорської імперії.

З-поміж педагогічних працівників середньої школи найбільше від такої політики освітньої адміністрації потерпали супленти-українці (заступники вчителів). Активна громадська діяльність чи участь у політичній організації одразу ж ставали приводом до безпідставного переведення українського вчителя на інше місце праці. Такі ротації могли здійснюватись щороку і навіть кілька разів на рік⁸. Ще один спосіб впливу на національно-свідомого педагога – відтермінування його призначення на постійну посаду. Свого часу така доля спіткала етнографа Володимира Шухевича, який працював суплентом в Академічній та IV гімназіях Львова. Причиною постійних відмов у призначенні гімназійним професором стала особиста неприязнь до В. Шухевича віце-президента Крайової шкільної ради (далі – КШР) М. Бобжинського (свого часу як редактор гумористичного часопису «Зеркало» українець опублікував критичний допис про польського чиновника) (Шухевич, 1991: 86).

Подібною була ситуація із народними вчителями. Переважна більшість педагогів працювали у сільських місцевостях і мали можливість безпосередньо впливати на рівень політичної й національної свідомості селян. Щоб унеможливити такий вплив, влада постійно контролювала діяльність освітян, насамперед українських. Тогочасна періодика містить чимало інформації про різноманітні дисциплінарні покарання і звільнення з роботи політично активних учителів (Мисак, 2005: 197–199).

В умовах соціально-правової незахищеності, постійного психологічного тиску, розпалювання міжнаціонального протистояння у пресі, деякі освітяни, нехтуючи усіма педагогічними принципами, своєю працею сприяли укоріненню негативних етнічних стереотипів у свідомості молоді, а подекуди й шовінізму та ксенофобії. Причини таких явищ – незнання мови, культури й ментальності, особливостей віровизнання інших етнічних груп у Галичині; подолання вчителем власних психологічних комплексів через маніпуляції національними почуттями учнів; неправильна кадрова політика КШР в поліетнічних навчальних закладах.

Яскравий приклад зангажованості за національною ознакою – дисциплінарна справа вчителя історії, географії та польської мови у Коломийській гімназії Генріка Махницького. Його звинувачено у систематичній зневазі, приниженні й дискримінації учнів українського та єврейського походження, кепкуваннях щодо їх віровизнання. Під час дисциплінарного слідства у навчальному закладі виявлено й інші випадки утиску вчителями національних прав української та єврейської молоді, підтримувані директором гімназії (Jarot, 2016: 84–89).

⁸ Жертвою такої політики був відомий український громадський діяч Володимир Гнатюк. Після закінчення університету у березні 1898 р. його призначено суплентом у Львівську академічну гімназію. А вже у вересні того ж року рішенням Крайової шкільної ради переведено до Самбора. Приводом стала активна громадська діяльність як голови Крайового комітету, що займався організацією святкування 25-літнього ювілею літературної творчості І. Франка.

Іноді конфронтація на ґрунті міжетнічних непорозумінь у педагогічному середовищі була доволі масштабною й виходила за межі навчального закладу. У 1909 – 1910 рр. через римо-католицького катехита о. Т. Остромирського спалахнув польсько-єврейський конфлікт з приводу здійснення релігійних практик у п'ятикласних чоловічій і жіночій школах Борислава. Невдовзі конфлікт знайшов відображення у львівській і краківській пресі. Виступ Т. Остромирського проти вчителів-євреїв ледь не переріс у міжнаціональне протистояння польського та єврейського населення міста, показавши увесь комплекс етнічних проблем, що існують у галицькому суспільстві (Галів, Хомич, 2017: 48–53).

Попри такі негативні прояви етнічної упередженості у фаховій діяльності галицьких педагогів, є й чимало прикладів міжнаціонального толерування і співпраці учителів у подоланні професійних проблем. Зокрема, слід згадати про консолідацію освітян у боротьбі за поліпшення власного соціально-правового й фінансового становища на початку ХХ ст. (Діло, 1906: 2).

Взагалі вибір життєвої позиції педагога – орієнтація на національні чи загальнолюдські пріоритети й цінності – у кожному конкретному випадку є унікальним. Він залежав від середовища, у якому формувалась особистість, її світоглядних позицій, поведінкових мотивів, ідеалів, розуміння усіх аспектів освітянського фаху тощо. Педагоги, що мали позитивний або негативний досвід міжнаціональних відносин, зазнавали дискримінації за етнічною ознакою поступово аполітизувались і дистанціювались від питань національної боротьби (Вараниця, 2017: 14–17; Varanytsya, 2015: 239–240).

Найменше драматизм міжетнічних відносин позначився на діяльності творчої інтелігенції. Оскільки на рубежі ХІХ – ХХ ст. ця фахова група лише формувалась і була порівняно нечисельною, для її представників характерний більший ступінь професійної консолідації і відсутність міжнаціональних конфліктів. Чимало українців навчалися в іменитих польських митців, причому питання національної приналежності учня взагалі не було актуальним. Єдине, на що звертали увагу педагоги, – талант вихованця. Наприклад, відомий піаніст, композитор, директор Польського музичного товариства Владислав Вшелячинський, зважаючи на здібності і скрутне матеріальне становище свого учня, українця Дениса Січинського, займався з ним безкоштовно, а згодом всіляко сприяв у його професійній кар'єрі (Людкевич, 1999: 336–338).

Доволі тісна співпраця польської та української інтелігенції спостерігалася у сфері театрального та музичного мистецтва. Польські гурти й виконавці брали участь у заходах, організованих українською громадою і навпаки. У репертуарі сольних виконавців і хорів значною мірою були представлені народні й авторські твори інших національностей. Підтримувалися фахові контакти між педагогами Консерваторії Галицького музичного товариства та Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка. Українські виконавці і композитори брали активну участь у діяльності польських співочих товариств, польські виконавці співали в українських хорах тощо. Свідченням своєрідної ідилії у професійній співпраці музикантів і співаків різних національностей була діяльність співочого товариства «Лютня» (Мазепа, Мазепа, 2003: 42–43, 64–68).

Напередодні Першої світової війни під впливом розгортання національних рухів, політизації боротьби за національні права активні контакти між польською й українською творчою інтелігенцією поступово припиняються. Цьому сприяло й створення українських мистецьких товариств і організацій, метою діяльності яких був розвиток національної культури.

Висновки. Таким чином, патріотизм, чітка громадянська позиція були невід'ємними рисами переважної більшості тогочасної інтелігенції. Однак ці риси аж ніяк не домінували у фаховій діяльності інтелектуалів. Коли мова йшла про професіоналізм, про реноме як фахівця, національні амбіції зазвичай відсувались на задній план. Розмежування національного питання і професійної діяльності залежало від соціально-правової, матеріальної захищеності та ступеня особистісної свободи інтелігента. Переважна більшість інтелектуалів (адвокати, педагоги вищих шкіл, творча інтелігенція) не допускали проявів міжетнічної конфронтації у професійній сфері, навпаки – підтримували й розвивали різні форми співпраці з представниками інших національностей. Факторами, що стимулювали появу деструктивних форм етноцентризму (ксенофобії та

шовінізму) у фаховій діяльності інтелігенції, були соціально-правова незахищеність, постійний психологічний тиск і контроль з боку влади. Негативний вплив на характер міжетнічних відносини в інтелектуальному середовищі на початку XX ст. мали політизація національного життя, виникнення національних освітніх, культурних та інших соціальних інституцій, що гуртували довкола себе етнічно однорідне населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Вараниця, 2017 – Вараниця А. О. «Я – вчитель, і мої учні – це лише діти»: життєва історія Віктора Баліцького на тлі польсько-українських відносин у Галичині кінця XIX – початку XX століття // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. Київ: «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 125 (10). С. 13–17.

Варфоломеева та ін., 1992 – Варфоломеева Т. В., Святоцький О. Д., Кульчицький В. С. та ін. Історія адвокатури України. Київ: Либідь, 1992. 120 с.

ВРЛНБ – Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника.

Галик, 2017 – Галик В. Участь дрогобицьких юристів єврейського походження у розв'язанні особистих та юридичному врегулюванні родинних проблем Івана Франка (за матеріалами листів Сальо Гайнсберга, Ісаака Тігермана та Ізидора Ляутербаха до українського вченого) // Східноєвропейський історичний вісник. Дрогобич: Посвіт, 2017. Вип. 5. С. 29–36.

Галів, Хомич, 2017 – Галів М., Хомич Л. Етнорелігійний конфлікт у школах Борислава 1909 – 1910 рр.: витоки і наслідки // Східноєвропейський історичний вісник. Дрогобич: Посвіт, 2017. Вип. 5. С. 46–55.

Григорук, 2004 – Григорук Н. Микола Чубатий як особистість, науковець і громадсько-політичний діяч // Збірник праць ТО НТШ. Тернопіль: Рада, 2004. Том 1. С. 252–266.

Грицак, 2006 – Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856 – 1886). Київ: Кри-тика, 2006. 631 с.

Грушевський, 2002 – Грушевський М.С. Із польсько-українських стосунків Галичини (Кілька ілюстрацій до питання: автономія обласна чи національно-територіальна) // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. Львів: Світ, 2002. Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». С. 485–527.

ДАЛО – Державний архів Львівської області.

Діло, 1890 – Діло (Львів). 1890. Ч. 102.

Діло, 1902 – Діло. 1902. Ч. 193.

Діло, 1903 – Діло. 1903. Ч. 19.

Діло, 1904 – Діло. 1904. Ч. 38.

Діло, 1906 – Діло. 1906. Ч. 271.

Жук, 1996 – Жук І. Архітектура Львова кінця XIX – початку XX століть: спадщина Івана Левинського та його фірми // Львів: Історичні нариси. – Львів: Інститут українознавства НАН України, 1996. С. 255–266.

Іван Левинський, 1934 – Іван Левинський: його життя та праця. Львів, 1934. 52 с.

Кос, Онищенко, 2009 – Кос А., Онищенко Л. Спадщина великого будівничого. Професор Львівської політехніки Іван Левинський (1851 – 1919). Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. 68 с.

Кульчицький, 2009. – Кульчицький Р. Політико-правова діяльність Івана Макуха // Наукові записки Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 2009. Вип. 3. С. 87–94.

Листування, 1997 – Листування Михайла Грушевського / Упорядник Г. Бурлака; редактор Л. Винар. Київ – Нью-Йорк – Париж – Львів – Торонто, 1997. 399 с.

Людкевич, 1999 – Людкевич С. Д. Січинський. У двадцятиліття його смерті // Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи / Упорядкування, вступна стаття і примітки З. Штундер. Львів: Дивосвіт, 1999. Т. 1. С. 336–340.

Мазепа, Мазепа, 2003 – Мазепа Л., Мазепа Т. Шлях до музичної академії у Львові: У 2-х т. Т. 1. Львів: Сполом, 2003. 287 с.

Макух, 2001 – Макух І. На народній службі: Спогади. Київ: Основні цінності, 2001. 572 с.

Мельник, 2011 – Мельник В. Теофіл Окуневський та його юридична практика // Схід. 2011. № 7 (114). С. 129–132.

Мисак, 2005 – Мисак Н. Українські народні вчителі в Галичині на рубежі XIX – XX ст.: правове становище та національна дискримінація (за матеріалами періодичних видань) // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Збірник наукових праць. Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2005. Вип. 7. С. 191–200.

Мисак, 2016 – Мисак Н. Роль вищих навчальних закладів Галичини у процесі становлення української інтелігенції наприкінці XIX – на початку XX століття // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Львів, 2016. Вип. 9. С. 5–16.

Нечиталюк, 2002 – Нечиталюк М. Цінний документ до біографії Андрія Чайковського // Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. Львів, 2002. Т. 3. С. 211–236.

Петрів, 2014 – Петрів М.Й. Українські адвокати: державні, громадські, політичні та культурно-освітні діячі кінця XIX – першої половини XX ст. Кн. 1 Київ: ЮСТІНІАН, 2014. 544 с.

Руда, 2012 – Руда О. Освальд Бальцер (1858 – 1933): наукова та громадська діяльність. Львів, 2012. 132 с.

Руслан, 1912 – Руслан (Львів). 1912. Ч. 11.

Тельвак, Педич, 2015 – Тельвак В., Педич В. Михайло Грушевський та польська професорська корпорація Львівського університету: між співпрацею та конфліктами // Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність (до 75-ліття створення історичного факультету). Львів: ПАІС, 2015. С. 62–69.

Тельвак, Педич, 2016 – Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. Львів: Світ, 2016. 440 с.

Тищик, 2011 – Тищик Б. Андрій Чайковський – відомий випускник юридичного факультету Львівського університету // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Львів, 2011. Вип. 53. С. 80–92.

ЦДІАУЛ – Центральний державний історичний архів України у Львові.

Чайковський, 2002 – Чайковський А. Мій життєпис // Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. Львів, 2002. Т. 1. С. 274–279.

Чорновол, 2010 – Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів: Тріада плюс, 2010. 228 с.

Шухевич, 1991 – Шухевич С. Моє життя. Спогади. Лондон, 1991. 619 с.

Binder, 2005 – Binder H. Galizien in Wien: Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005. 741 s.

Łapot, 2016 – Łapot M. Sprawa dyscyplinarna Henryka Machnickiego, nauczyciela Gimnazjum w Kołomyi – karta z dziejów szkolnictwa w Galicji w drugiej połowie XIX w. // Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Rocznik Polsko-Ukraiński. T. 18. Częstochowa; Kijów; Lwów, 2016. S. 79–93.

Radcy sądowi, 1907 – Radcy sądowi a adwokatura // Przegląd urzędniczy (Lwów). 1907 (Rok I). Nr. 6.

Słowo Polskie, 1912 – Słowo Polskie (Lwów). 1912. № 5.

Varanytsya, 2015 – Varanytsya A. «Jaka szkoła, taki nauczyciel», czyli narodowościowe konteksty pracy nauczyciela ludowego w Galicji drugiej połowy XIX i początku XX wieku // Ogrody Nauk i Sztuk. Wrocław, 2015. T. 5. S. 235–244.

REFERENCES

Varanytsia, 2017 – Varanytsia A. O. «Ja – vchytel, i moi uchni – tse lyshe dity»: zhyttieva istoriia Viktora Balitskoho na tli polsko-ukrainskykh vidnosyn u Halychyni kintsia XIX – pochatku XX stolittia [«I am a teacher and my pupils are only children»: Life history of Wiktor Balicki on the background of Polish–Ukrainian relations in Galicia of the end of the XIXth and the beginning of the XXth century] // Hileia: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats. Kyiv: «Vydavnytstvo «Hileia», 2017. Vyp. 125 (10). S. 13–17. [in Ukrainian]

Varfolomeieva ta in., 1992 – Varfolomeieva T. V., Sviatotskyi O. D., Kulchytskyi V. S. ta in. Istoriiia advokatury Ukrainy [History of advocacy of Ukraine]. Kyiv: Lybid, 1992. 120 s. [in Ukrainian]

VRLNB – Viddil rukopysiv Lvivskoi natsionalnoi naukovi biblioteki im. V. Stefanyka [Department of Manuscripts of Lviv National Vasyl Stefanyk Scientific Library of Ukraine].

Halyk, 2017 – Halyk V. Uchast drohobytskykh yurystiv yevreiskoho pokhodzhennia u rozviazanni osobystykh ta yurydychnomu vrehuliuvanni rodynnykh problem Ivana Franka (za materialamy lystiv Salo Gainsberga, Isaaka Tigermana ta Izydora Liauterbakha do ukrainskoho vchenoho) [Participation of Drohobych lawyers of Jewish origin in the solution of Ivan Franko's personal and juridical regulation of his relatives' problems (according to the materials of the letters from Salio Gainsberg, Isaac Tigermann, and Isidor Lauterbach to the Ukrainian scholar)] // Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk. Drohobych: Posvit, 2017. Vyp. 5. S. 29–36. [in Ukrainian]

Haliv, Khomych, 2017 – L. Haliv M., Khomych L. Etnorelihiinyi konflikt u shkolakh Boryslava 1909–1910 rr.: vytoky i naslidky [Ethno-religious conflict in Boryslav's schools (1909–1910): cumuls and consequences] // Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk. Drohobych: Posvit, 2017. Vyp. 5. S. 46–55. [in Ukrainian]

Hryhoruk, 2004 – Hryhoruk N. Mykola Chubatyi yak osobystist, naukovets i hromadsko-politychnyi diiach [Mykola Chubatyi as a person, a scientist and a public-political figure] // Zbirnyk prats TO NTSh. Ternopil: Rada, 2004. Tom 1. S. 252–266. [in Ukrainian]

Hrytsak, 2006 – Hrytsak Ya. Prorok u svoii Vitchyzni. Franko ta yoho spilnota (1856 – 1886) [A Prophet in His Country. Franko and the Community (1856 – 1886)]. Kyiv: Krytyka, 2006. 631 s. [in Ukrainian]

Hrushevskiy, 2002 – Hrushevskiy M. S. Iz polsko-ukrainskykh stosunkiv Halychyny (Kilka iliustratsii do pytannia: avtonomiia oblasna chy natsionalno-terytorialna) [From the Polish-Ukrainian relations of Galicia (Several illustrations to the question: autonomy of the regional or national-territorial)] // Hrushevskiy M. S. Works: In 50 t. Lviv: World, 2002. T. 1: Series «Socio-Political Works (1894 – 1907)». P. 485–527. [in Ukrainian]

DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archives of Lviv Region].

Dilo, 1890 – Dilo (Lviv) [Work]. 1890. Ch. 102. [in Ukrainian]

Dilo, 1902 – Dilo [Work]. 1902. Ch. 193. [in Ukrainian]

Dilo, 1903 – Dilo [Work]. 1903. Ch. 19. [in Ukrainian]

Dilo, 1904 – Dilo [Work]. 1904. Ch. 38. [in Ukrainian]

Dilo, 1906 – Dilo [Work]. 1906. Ch. 271. [in Ukrainian]

Zhuk, 1996 – Zhuk I. Arkhitektura Lvova kintsia XIX – pochatku XX stolit: spadshchyna Ivana Levynskoho ta yoho firmy [Architecture of Lviv of the late XIXth – early XXth centuries: the legacy of Ivan Levynsky and his company] // Lviv: Istorychni narysy. – Lviv: Instytut ukrainoznavstva NAN Ukrainy, 1996. S. 255–266. [in Ukrainian]

Ivan Levynskiy, 1934 – Ivan Levynskiy: yoho zhyttia ta pratsia [Ivan Levynsky: his life and work]. Lviv, 1934. 52 s. [in Ukrainian]

Kos, Onyshchenko, 2009 – Kos A., Onyshchenko L. Spadshchyna velykoho budivnychoho. Profesor Lvivskoi politekhniki Ivan Levynskiy (1851 – 1919) [The legacy of a great builder. Professor of Lviv Polytechnic Ivan Levynsky (1851 – 1919)]. Lviv: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika», 2009. 68 s. [in Ukrainian]

Kulchytskyi, 2009. – Kulchytskyi R. Polityko-pravova diialnist Ivana Makukha [Political and legal activities of Ivan Makuh] // Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seria: Istoriia. Ternopil, 2009. Vyp. 3. S. 87–94. [in Ukrainian]

Lystuvannia, 1997 – Lystuvannia Mykhaila Hrushevskoho [The correspondence of Mykhailo Hrushevskyy] / Uporiadnyk H. Burlaka; redaktor L. Vynar. Kyiv – Niu-York – Paryzh – Lviv – Toronto, 1997. 399 s. [in Ukrainian]

Liudkevych, 1999 – Liudkevych S. D. Sichynskiy. u dvadtsiatylittia yoho smerty [D. Sichynsky. On the twentieth anniversary of his death] // Liudkevych S. Doslidzhennia, statii, retsenzii, vystupy / Uporiadkuvannia, vstupna stattia i pryimky Z.Shtunder. Lviv: Dyvosvit, 1999. T. 1. S. 336–340. [in Ukrainian]

Mazepa, Mazepa, 2003 – Mazepa L., Mazepa T. Shliakh do muzychnoi akademii u Lvovi [The Way to the Music Academy in Lviv]. U 2-kh t. T. 1. Lviv: Spolom, 2003. 287 s. [in Ukrainian]

Makukh, 2001 – Makukh I. Na narodnii sluzhbi: Spohady [On folk service: memories]. Kyiv: Osnovni tsinnosti, 2001. 572 s. [in Ukrainian]

Melnyk, 2011 – Melnyk V. Teofil Okunevskiy ta yoho yurydychna praktyka [Theophile Okunewski and his legal practice] // Skhid. 2011. № 7 (114). S. 129–132. [in Ukrainian]

Mysak, 2005 – Mysak N. Ukrainski narodni vchyteli v Halychyni na rubezhi XIX – XX st.: pravove stanovyshe ta natsionalna dyskryminatsiia (za materialamy periodychnykh vydan) [Ukrainian national teachers in Galicia at the end of XIXth and et beginning of XXth centuries: the legal status and national discrimination (due to the materials of periodicals)] // Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka. Zbirnyk naukovykh prats. Lviv: LNU im. I. Franka, 2005. Vyp. 7. S. 191–200. [in Ukrainian]

Mysak, 2016 – Mysak N. Rol vyshchykh navchalnykh zakladiv Halychyny u protsesi stanovlennia ukrainskoi intelihtentsii naprykintsi XIX – na pochatku XX stolittia [Galician high schools' role in the formation of Ukrainian intelligentsia in the late XIXth – early XXth century] // Ukraina – Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist. Lviv, 2016. Vyp. 9. S. 5–16. [in Ukrainian]

Nechyaliuk, 2002 – Nechyaliuk M. Tsinni dokument do biohrafii Andriia Chaikovskoho [A valuable document to Andrei Tchaikovsky's biography] // Andrii Chaikovskiy. Spohady. Lysty. Doslidzhennia: U 3 t. Lviv, 2002. T. 3. S. 211–236. [in Ukrainian]

Petriv, 2014 – Petriv M.I. Ukrainski advokaty: derzhavni, hromadski, politychni ta kulturno-osvitni diiachy kintsia XIX – pershoi polovyny XX st. [Ukrainian advocates: state, public, political, cultural and educational figures of the late XIXth and first half of the XXth century]. Kn. 1 Kyiv: YuSTINIAN, 2014. 544 s. [in Ukrainian].

Ruda, 2012 – Ruda O. Osvald Baltser (1858 – 1933): naukova ta hromadska diialnist [Oswald Ballzer (1858 – 1933): scientific and civic activities]. Lviv, 2012. 132 s.

Ruslan, 1912 – Ruslan (Lviv) [Ruslan]. 1912. Ch. 11. [in Ukrainian]

Telvak, Pedych, 2015 – Telvak V., Pedych V. Mykhailo Hrushevskiy ta polska profesorska korporatsiia Lvivskoho universytetu: mizh spivpratseiu ta konfliktamy [Mykhailo Hrushevskyy and Polish Professorial

Corporation of Lviv University: Between Cooperation and Conflicts] // History and historians at Lviv University: traditions and the modernity (to the 75th anniversary of the creation of the historical faculty). Lviv: PAIS, 2015. P. 62–69. [in Ukrainian]

Telvak, Pedych, 2016 – Telvak V., Pedych V. Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho [Lviv Historical School of Mykhailo Hrushevskyj]. Lviv: Svit, 2016. 440 s. [in Ukrainian]

Tyshchuk, 2011 – Tyshchuk B. Andrii Chaikovskiy – vidomyi vypusnyk yurydychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu [Andriy Tchaikovskiy is a well-known graduate of the Law Faculty of Lviv University] // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna. Lviv, 2011. Vyp. 53. S. 80–92. [in Ukrainian]

TsDIAUL – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv].

Chaikovskiy, 2002 – Chaikovskiy A. Mii zhyttiepys [My biography] // Andrii Chaikovskiy. Spohady. Lysty. Doslidzhennia: U 3 t. Lviv, 2002. T. 1. S. 274–279. [in Ukrainian]

Chornovol, 2010 – Chornovol I. 199 deputativ Halytskoho seimu [199 deputies of the Sejm of Galicia]. Lviv: Triada plus, 2010. 228 s. [in Ukrainian]

Shukhevych, 1991 – Shukhevych S. Moie zhyttia. Spohady [My life. Memoirs]. London, 1991. 619 s. [in Ukrainian]

Binder, 2005 – Binder H. Galizien in Wien: Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik [Galicia in Vienna: parties, elections, political groups and parliamentarians in the transition to mass politics]. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005. 741 s. [in German]

Łapot, 2016 – Łapot M. Sprawa dyscyplinarna Henryka Machnickiego, nauczyciela Gimnazjum w Kołomyi – karta z dziejów szkolnictwa w Galicji w drugiej połowie XIX w. [The disciplinary case of Henryk Machnicki, a teacher in the middle school in Kolomyia – one page of the history of education in Galicia in the second half of XIXth century] // Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Rocznik Polsko-Ukraiński. T. 18. Częstochowa; Kijów; Lwów, 2016. S. 79–93. [in Polish]

Radcy sądowi, 1907 – Radcy sądowi a adwokatura [Court advisers and lawyers] // Przegląd urzędniczy (Lwów). 1907 (Rok I). Nr. 6. [in Polish]

Słowo Polskie, 1912 – Słowo Polskie (Lwów) [Polish word]. 1912. № 5. [in Polish]

Varanytsya, 2015 – Varanytsya A. «Jaka szkoła, taki nauczyciel», czyli narodowościowe konteksty pracy nauczyciela ludowego w Galicji drugiej połowy XIX i początku XX wieku [«As the school, so the teacher». The ethnic context of the working environment of country teachers in Galicia in the second half of the XIXth century and the beginning of the XXth century] // Ogrody Nauk i Sztuk. Wrocław, 2015. T. 5. S. 235–244. [in Polish]

Стаття надійшла до редакції 01.03.2018 р.